

Recenzja pracy doktorskiej

mgr Magdaleny Zawadzkiej

***Działalność Międzynarodowego Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokauście
w latach 2005-2019***

napisanej pod kierunkiem prof. Marka Masnyka (Opole 2023).

Tematyka dotycząca Zagłady Żydów w Polsce zajmuje znaczące miejsce w historiografii. Obok prac dotyczących, np. historii politycznej czy społecznej coraz więcej pojawia się publikacji poświęconych edukacji na temat Holocaustu. Wpisanie tej problematyki w programy szkolne powoduje, że nauczyciele poszukują literatury, wykładów, spotkań z badaczami, aby przygotować się do prowadzenia tego przedmiotu, zwłaszcza, że wokół niego wciąż spotykamy wiele narracji. Dlatego ważne jest tworzenie i istnienie miejsc, przestrzeni, w których możliwe będzie poznanie zróżnicowanych zagadnień związanych z Zagładą. Niewątpliwie jest nim instytucja zapisana w tytule rozprawy doktorskiej mgr Magdaleny Zawadzkiej.

We *Wstępie* autorka wyjaśnia zajęcie się tematyką Międzynarodowego Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokauście (dalej MCEAH), odwołując się do własnego doświadczenia (uczestnictwo w wielu projektach organizowanych przez tę instytucję) ale także do „braku”, jej zdaniem, tej tematyki w prowadzonych badaniach. W tej części rozprawy doktorskiej zostały przedstawione pytania badawcze dotyczące możliwości edukacyjnych i efektywności działań MCEAH, także *obecnego poziomu wiedzy młodzieży szkolnej na temat Zagłady*. Poza tym, autorka omawia źródła i literaturę przedmiotu. Podstawą recenzowanej rozprawy doktorskiej są materiały pochodzące przede wszystkim z Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz- Birkenau, wydawnictw muzealnych, strony internetowej muzeum. We *Wstępie* brakuje, moim zdaniem, całościowego przedstawienia

literatury przedmiotu poświęconej edukacji o Holokauście, a pojedyncze publikacje wymienione w rozprawie dotyczą historii obozu i nie było potrzeby omawiać ich tak szczegółowo jak zrobiła to autorka. Brakuje także informacji o liczbie przeprowadzonych ankiet.

We *Wstępie* znajdziemy informacje o strukturze rozprawy oraz o tematyce poszczególnych rozdziałów. W tej części pracy zabrakło mi informacji o przyjętej metodologii. Wydane niedawno *Wprowadzenie do metodologii* powinno być wykorzystywane przez młodych naukowców, ponieważ pokazuje nowe tropy badawcze, umożliwia spojrzenie z wielu perspektyw. W prezentowanej rozprawie doktorskiej brakuje metodologicznego namysłu.

Doktorat mgr Magdaleny Zawadzkiej liczy 365 stron, z czego niemalą część zajmuje bibliografia (30) i Aneksy (41). Praca składa się z pięciu rozdziałów, wstępu, zakończenia i wspomnianego już Aneksu, w którym znalazły się zróżnicowane materiały (ankiety, zdjęcia, dokumenty, informacja o darczyńcach, programy spotkań, wypowiedzi uczestników jednego z projektów czy wpis dyrektora muzeum Auschwitz – Birkenau).

Autorka zdecydowała się na porządek chronologiczno – problemowy, co uważam za właściwą decyzję. Ukazanie wcześniejszych działań dotyczących edukacji pozwala zrozumieć odmienność, wyjątkowość MCEAH. Taki układ rozprawy doktorskiej porządkuje naszą wiedzę. Autorka dobrze wyjaśnia czytelnikowi dlaczego swoją opowieść zawarła w ramach chronologicznych 2005 – 2019.

Pierwsza część pracy omawia *Edukację na temat Zagłady* w pięciu podrozdziałach. Rozpoczyna ją przedstawienie tematyki dotyczącej *pedagogiki miejsc pamięci*. Krótkiej informacji o teoretycznych założeniach (T. Adorno) towarzyszy bardziej rozbudowany opis konkretnych działań (Akcja Znak Pokuty), które od 1967 roku pojawiły się również na terenie obozu Auschwitz. Autorka wskazuje także na inne inicjatywy, które tworzyły pamięć o Zagładzie, m.in. filmy, muzea... Zauważa cele, które wypracowano w ramach pedagogiki pamięci (wiedza- proces myślowy/poznawczy – aktywność), pokazuje znaczenie muzeów, elementy edukacji, podziały (Holokaust- Auschwitz- pedagogika miejsc pamięci).

Mgr M. Zawadzka pisze, że *najpowszechniejszą formą kształcenia* są projekty, zwraca uwagę na jej zalety: opracowane planu, podział zadań, czy wymianę myśli w pracy zespołowej. Osobne miejsce w jej rozważaniach zajmują edukatorzy, pracownicy muzeum.

Kolejny podrozdział poświęcony został *edukacji na temat Holokaustu w szkole*. W tej części przypomniane zostały reformy oświaty, od 1961 do 2017 roku, z umiejscowieniem w nich tematyki II wojny i losów żydowskich, a także wizyt młodzieży w obozie Auschwitz. Obok opisu dotyczącego Polski, autorka zdecydowała się na przypomnienie jak tematyka Zagłady omawiana jest w innych krajach, np. w Izraelu i w Niemczech. W porównawczym ujęciu mgr M. Zawadzka interesująco opowiada o pomysłach i realizacji wizyt młodzieży w Auschwitz. Komparatystyka jest ważnym uzupełnieniem i dobrze świadczy o warsztacie naukowym doktorantki.

Kolejny podrozdział poświęcony został *symbolice i znaczeniu miejsc pamięci*. Autorka ciekawie opisuje zróżnicowane postrzeganie Auschwitz, przypomina podstawową faktografię, dostrzega poszczególne problemy (narodowe spojrzenie na obóz), ale także uniwersalizm tego miejsca (ogólnoludzki wymiar cierpienia). Wprowadza czytelnika w odmienne narracje o postrzeganiu Auschwitz, dobrze przywołuje cytaty ilustrujące zróżnicowane podejścia do tematyki tego miejsca (np. pytanie wobec określania sprawców tylko terminem naziści: „Gdzie leżał Naziland?”). Częścią jej refleksji jest zagadnienie wyboru Auschwitz jako najważniejszego symbolu Zagłady, polemika z postrzeganiem tego miejsca jako *atrakcji turystycznej* (wycieczki Auschwitz- Wieliczka) czy kwestia *globalizacji upamiętniania*. Podrozdział czwarty pokazuje opisywaną dotąd tematykę z perspektywy uczniów. Autorka omawia ich *poziom wiedzy*, a źródłem, które umożliwia tę analizę są *badania prowadzone na potrzeby Państwowego Muzeum Auschwitz – Birkenau*. Bez wątpienia jest to cenna część rozprawy, która nie tylko odnotowuje stan wiedzy, ale podkreśla zmienność i wpływ wizyt w obozie na zasób wiadomości. Autorka w uporządkowany sposób prowadzi czytelnika po wynikach kolejnych ankiet, które zostały dobrze opracowane i czytelnie wpisane w doktorat, zauważa znaczący wpływ, obok wizyt, innych form przekazywania informacji (np. *filmy*). Zaznacza moment, w którym, w ankietach pojawiało się osobne pytanie na temat Zagłady czy antysemityzmu. Całościowe spojrzenie na wyniki ankiet *uświadamia* czytelnikowi możliwości zmiany stanu wiedzy. Całkowicie zgadzam

się z opinią autorki, że zwiedzanie obozu powinno być wpisane w podstawę programową. Od ponad dekady organizuję dla moich studentów kilkugodzinne zwiedzanie studyjne KL Auschwitz i dostrzegam jak pobyt w tym miejscu „uwrażliwia” młodych ludzi nie tylko na sprawy związane z przeszłością, ale także na kształtowanie ich własnych postaw i sposobów myślenia.

Ostatni z podrozdziałów części pierwszej przedstawia *wyniki badań własnych* autorki na temat Zagłady. Mgr M. Zawadzka omawia swoje badania prowadzone wśród młodzieży opolskich szkół i uniwersytetu. Ich wyniki prowadzą do jednoznacznych wskazań rozszerzenia informacji dotyczącej wydarzeń na terenie obozu Auschwitz, np. o zagładę Romów i Sinti.

Rozdział pierwszy dobrze wprowadza czytelnika w tematykę rozprawy doktorskiej. Problematyka edukacji o Holokauście opisana została z wielu perspektyw, a zróżnicowanie wątków, przypomnienie odmiennych spojrzeń, narracji przygotowuje do umiejscowienia w tej przestrzeni tytułowej instytucji.

Kolejna część rozprawy omawia *działalność edukacyjną Państwowego Muzeum Auschwitz – Birkenau do 2005 roku*. Konstrukcja pracy jest podobna do wcześniejszego fragmentu, opowieść podzielono na cztery podrozdziały, które stopniowo „wprowadzają” czytelnika w tytułową problematykę. Jej opis rozpoczyna przypomnienie historii powstania muzeum Auschwitz- Birkenau i funkcjonowania placówki do 1956. Tę cezurę wyznacza stworzenie *Działu Naukowo – Oświatowego w PMAB*, a rozdział kończy omówienie *działalności Centrum Edukacyjnego w PMAB*. Ta część rozprawy doktorskiej przypomina działania edukacyjne podjęte przed stworzeniem tytułowego Międzynarodowego Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokauście.

Autorka w uporządkowany sposób omawia początki upamiętniania, przypomina co działo się na terenie obozu od chwili wyzwolenia go przez Armię Czerwoną, w styczniu 1945 roku. Warto zauważyć, że znaczącą część narracji wypełniają informacje pochodzące z relacji więźniów, co pozwala wprowadzić do opisu interesujące szczegóły. Autorka słusznie zauważa, że organizowanie przestrzenie poobozowej było swoistym eksperymentem, nie istniały wzorce, które można było wykorzystać. Kolejny podrozdział rozwija opowieść o powojennej historii byłego obozu, Magdalena Zawadzka opisuje działalność muzeum do 1956 r., przypomina ludzi tworzących tę placówkę, istniejące trudności, potrafi

wydobyć z materiału źródłowego i literatury ciekawe informacje, jak, np. o pierwszych próbach konserwacji obiektów muzealnych czy o nocnym marszu z Auschwitz do Birkenau jednego z kandydatów na pracownika muzeum. W ten sposób, były więzień, chciał się przekonać czy udźwignie tę pracę psychicznie.

W wielowątkową opowieść o pierwszym okresie pracy muzeum autorka wpisuje działalność utworzonego w 1956 roku działu naukowo- oświatowego, czyli instytucji, której kontynuacją będzie tytułowe MCEAH. Podobnie jak wcześniej uporządkowany opis przybliży postaci, wydarzenia, rozwój tej placówki, i także w tej części rozprawy widać dobrą orientację autorki w materiale źródłowym, umiejętność wyciągnięcia z niego ważnych i ciekawych informacji, np. o przysiędze składanej przez przewodników pod Ścianą Śmierci. Doktorantka dobrze prowadzi narrację, wyraźnie zaznacza przełom 1989 roku, podkreśla jego różne wymiary (zmiany polityczne w Polsce, wzrost liczby zwiedzających, ale także odbiorca, który jest coraz bardziej odległy od II wojny światowej). Opisana sytuacja prowadzi do konkluzji o potrzebie nowych inicjatyw i one właśnie stanowią treść ostatniego podrozdziału poświęconego *centrum edukacyjnemu w PMAB w latach 200-2004*. Autorka opisuje w nim nowe wyzwania, podejmowane działania, umiędzynaradawianie dotychczasowej pracy ((np. współpraca z Izraelem po nawiązaniu stosunków dyplomatycznych). Wielowątkowa narracja przypomina, m.in. ważne postaci, podejmowane decyzje, formy pracy, tematykę spotkań, historię wystawy.....

Opisanymi dotąd rozdziałami, autorka dobrze przygotowała czytelnika do zrozumienia potrzeby stworzenia kolejnej instytucji, zajmującej się edukacją o Auschwitz i Holokauście. Tej problematyce został poświęcony trzeci rozdział pracy. Wraz z nim „wchodzimy” w tytułową tematykę rozprawy doktorskiej. W tej części doktoratu mgr M. Zawadzka opowiada o genezie centrum, cytuje Akt Założycielski, ciekawie opowiada o początkach działalności nowej instytucji, dostrzegając różne wymiary jej działalności (np. znaczenie dla miasta). Autorka przypomina także najważniejsze osoby w pracy centrum. Osobne miejsce w rozprawie zajęło omówienie *celu i misji edukacji w miejscu pamięci* – ta część pracy pokazuje dobrze przemyślaną konstrukcję rozprawy, która umożliwia mgr Zawadzkiej umiejscowienie tytułowego zagadnienia w szerszym kontekście, dobrze wcześniej opisanym. W tej części, obok zasadniczych zagadnień, znalazło się również wspomnienie trudności, np. dotyczących biurokracji czy wynagrodzeń.

Struktura o Rada MCEAH stanowi kolejny podrozdział, i zgodnie z tytułem czytelnik poznaje poszczególne sekcje i członków Rady. Osobno omówiono zagadnienie dotyczące *siedziby* centrum, którą zlokalizowano w budynku tzw. *Starego Teatru*. W związku z tym, autorka przypomina burzliwe wydarzenia z przełomu lat 80. i 90., które rozgrywały się w tym miejscu. W rozdziale trzecim nie zabrakło także kwestii finansowych, opisem i tabelami autorka opowiada o utworzeniu fundacji Auschwitz - Birkenau i o pozyskiwaniu środków. Kolejne rozdziały, czwarty i piąty zostały poświęcone działalności MCEAH, pierwszy z nich opowiada o edukacji, drugi o wydawnictwach i wystawach.

Autorka szczegółowo opowiada o inicjatywach podejmowanych przez MCEAH (m.in. pobyty studyjne, seminaria, zwiedzanie obozu,...), zwraca uwagę na zróżnicowanie tematyki przekazu, także pod kątem odbiorcy, omawia grupy, które biorą udział w podejmowanych projektach (np. uczniowie, nauczyciele ale także dyplomaci czy służby mundurowe), współpracę międzynarodową. Czasami przywołuje opinie uczestników „nikt nie wyjeżdża taki sam jak przyjechał”, badaniem ankietowym pokazuje znaczenie pracy MCEAH. Ostatni rozdział kontynuuje opowieść o działalności centrum, skupiając się w tej części rozprawy na wystawach, publikacjach, wolontariacie, praktykach. Osobny podrozdział opowiada o nagrodzie Światło Pamięci. Podobnie jak wcześniej, autorka w uporządkowany sposób przekazuje najważniejsze informacje. Dzięki jej badaniom w jednym miejscu została pokazana całość poszczególnych inicjatyw (np. wystawy, filmy, publikacje...). Zebrano interesujące fakty, jak, np. te, dotyczące zamknięcia wystawy włoskiej (s.244). W obu rozdziałach opisujących działalność MCEAH dostrzeżono znaczenie internetu, autorka pisze, np. o lekcjach i wystawach on line. Dobrze się stało, że fragment poświęcony wolontariatowi zawiera również nazwiska tych najbardziej wyróżniających się. Szkoda, że zabrakło informacji kim były nagrodzone osoby, czy pokazania ich motywacji czy opinii o wykonywanej pracy. Ostatnia część rozprawy omawia Nagrodę Światło Pamięci i przedstawia jej dotychczasowych laureatów.

Niewątpliwie rozprawa ma przemyślaną konstrukcję, która pozwoliła autorce na całościowe, wnikliwe przedstawienie zagadnień dotyczących edukacji w Auschwitz - Birkenau. Mgr Magdalena Zawadzka dobrze radzi sobie z opracowaniem materiału źródłowego, pokazuje umiejętność syntezy, tworzenia logicznej, uporządkowanej narracji. Rozprawa doktorska jest dowodem jej

dojrzałości naukowej. Autorka umie przekazać czytelnikowi – w większości w interesującym opisie- ważne informacje o tytułowej instytucji.

Jednak w pracy dostrzegalne są także różne słabości. Brakuje informacji o metodologii, zdarza się nieuporządkowanie w tekście, zapisy o poszczególnych problemach związanych z pedagogiką miejsc pamięci przerywane są ogólnymi uwagami o znaczeniu Auschwitz dla zatrudnionych tam ludzi. Zaskakująca jest jednozdaniowa uwaga o działalności edukacyjnej w PRL-u, której celem miała być jedynie *popularyzacja wiedzy dotyczących obozów i zagłady*. Widać w tym miejscu brak znajomości literatury przedmiotu, która omawiała, np. manipulacje władz państwowych dotyczące Holokaustu po 1945 r. (np. książka R. Kobylarz), ale także niedoczytanie własnego doktoratu, ponieważ kilka stron dalej (s. 23) autorka wspomina o zaniechaniach komunistycznej oświaty w sprawie Zagłady. Przy opisie podręczników izraelskich brakuje odwołania do literatury przedmiotu, zaskakujące jest także użycie chrześcijańskiego terminu Ziemia Święta w kontekście Izraelczyków, dla których Palestyna to *Erec Israel*. Niekiedy umieszczone obok siebie informacje tworzą niespójny przekaz (np. s. 122, wspomnienie więźniów i zacytowanie Marka Edelmana, co może zasugerować czytelnikowi, że w czasie wojny znalazł się on w obozie). Nie wiem dlaczego, w rozdziale 3, omawiając tematykę dotyczącą Rady centrum, autorka nie zdecydowała się na krótkie chociaż przedstawienie członków poprzednich kadencji czy informację o kryteriach wyboru obecnego gremium. Słabością pracy jest – niekiedy - bałagan chronologiczny, np. w rozdziale trzecim autorka wspomina inicjatywy z lat 90., a w rozdziale czwartym datuje inicjatywę MCEAH, utworzonego w 2005 roku na 1996. Wadą opisu jest również ogólnikowa narracja, z przypadkowymi, fragmentarycznymi cytatami (s. 32), urwana narracja, brak zakończenia (np. r. 3, cz. 1) czy powtórzenie in extenso (np. w podsumowaniu r. 1) zamieszczonych wcześniej treści. W rozdziale czwartym zabrakło mi statystyki, która pozwoliłaby dostrzec ile osób brało udział w poszczególnych działaniach, autorka wspomina czasami liczbę uczestników, ale zapomniała o całościowym podsumowaniu. Słabością, w mojej ocenie, w tej części pracy jest przypominanie, co było, np. treścią poszczególnych wystąpień, zamiast odwołania się do opinii uczestników, do informacji, czego nauczyli się w czasie opisywanych spotkań, seminariów... Sądzę, że nie było także potrzeby omawiania czym były obozy na Majdanku, w Bełżcu czy Sobiborze. Wpisanie

informacji, bez zastanowienia nad przyczyną wprowadzenia jej do rozprawy, odsłania, wspomniane wcześniej, braki metodologiczne. Tematem doktoratu jest MCEAH, zatem czytelnika bardziej będą interesować skutki dobrze opisanych w rozprawie inicjatyw, ponieważ nie znajdzie samodzielnie informacji na ten temat. Historia poszczególnych miejsc Zagłady jest natomiast dostępna w internecie.

W *Zakończeniu* zabrakło podsumowania prowadzonych badań, autorka powtórzyła jedynie konkluzje z poszczególnych rozdziałów, zostawiając czytelnika bez informacji, ile, np. osób skorzystało z pracy MCEAH. Ponieważ w pracy dostrzegalny jest niekiedy pośpiech, skrótowość narracji, sądzę, że część opisywanych słabości była wynikiem braku czasu.

W pracy dostrzegalne są także błędy ortograficzne (np. przymiotniki pisane z dużej litery, a Majdanek z małej (s. 98)), literówki, niedokończone zdanie (s.36), przesunięcia przypisów (s.115). W dołączonym do rozprawy *Aneksie* zabrakło spisu jego zawartości.

Odnotowane w recenzji uwagi krytyczne nie podważają jednak stwierdzenia, że recenzowana rozprawa spełnia warunki *Ustawy o stopniach naukowych*. Pozwala mi to postawić wniosek o dopuszczenie jej do obrony publicznej.

Bożena Szaynok
